

INTERNATIONAL CONFERENCE
“Global Horizons in Philology and Pedagogy: Experiences of Turkic Nations”
September 25, 2025

TÜRK XALQLARI ARASINDA MƏNƏVI-MƏDƏNI ƏLAQƏLƏR

Şakər Məmmədova

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Türkoloji mərkəz,

Bakı, Azərbaycan

shakarmammadova1986@gmail.com

ORCID: 0009-0005-5385-4733

Xülasə: Türk xalqlarının ortaq dəyərlərinin mühafizəsi və təbliğinə dair siyasi-mədəni təşkilatların və elmi mərkəzlərin fəaliyyət proqramları, o cümlədən “Türk Dövlət Başçıları Zirvə görüşləri”nin, TÜRKSOY-un, “Türk dövlət və topluluqlarının dostluq, qardaşlıq və əməkdaşlıq qurultayları”nın, həmçinin Türk Akademiyasının, Türk Mədəniyyəti və İrsi Fondunun, TürkPA-nın və digər qurumların fəaliyyəti bu istiqamətdə mühüm əhəmiyyət daşıyır. Bu tədbirlər türk xalqları arasında siyasi, iqtisadi və mədəni inteqrasiyanı dərinləşdirir, ümumtürk kimliyinin gücləndirilməsinə, elmi-mədəni irsin qorunub gələcək nəsillərə çatdırılmasına xidmət edir. Belə təşəbbüslər eyni zamanda ortaq dil, ədəbiyyat, mədəniyyət, tarix və folklor nümunələrinin araşdırılması, öyrənilməsi və yayılması üçün əlverişli zəmin yaradır, türkdilli dövlətlərin beynəlxalq aləmdə nüfuzunun artmasına və dünya sivilizasiyasına verdiyi töhfələrin tanıtılmasına geniş imkanlar açır.

Açar sözlər: türk xalqları, dövlət, mədəni əlaqələr

SPIRITUAL AND CULTURAL RELATIONS BETWEEN TURKIC PEOPLES

Summary: The activity programs of political-cultural organizations and scientific centers dedicated to the preservation and promotion of the common values of the Turkic peoples, including the “Summits of the Heads of Turkic States,” TÜRKSOY, the “Congresses of Friendship, Brotherhood and Cooperation of Turkic States and Communities,” as well as the Turkic Academy, the Turkic Culture and Heritage Foundation, TURKPA, and other institutions, hold great significance in this regard. These initiatives deepen political, economic, and cultural integration among the Turkic peoples, strengthen the sense of common Turkic identity, and serve the purpose of preserving the scientific and cultural heritage and transmitting it to future generations. At the same time, such initiatives create favorable conditions for the study, research, and dissemination of the common language, literature, culture, history, and folklore samples, thereby opening wide opportunities for increasing the influence of Turkic-speaking states in the international arena and for promoting the recognition of their contributions to world civilization.

Keywords: Turkic peoples, state, cultural relations

Giriş. XXI əsr türk dilli xalqlarının əsridir. Ortaq türk əlifbasının qəbulu və “Əbədi dostluq” haqqında mühüm sənədlərin imzalanması qardaş türk dilli ölkələr arasında möhkəmlənən dostluq, mehriban qonşuluq, qarşılıqlı etimad və strateji tərəfdaşlıq münasibətlərinin mühüm rəmzinə çevriləcək.

Çağdaş dövrdə türk xalqları arasında mənəvi birliyin güclənməsinə ehtiyacın artması və bu istiqamətdə müəyyən təşəbbüslərin həyata keçirilməsi, elm və təhsil sahəsində qarşılıqlı əlaqələrin təşəkkülü və inkişaf problemlərinin həll edilməsi, müxtəlif sahələrdə əməkdaşlığın təməl prinsiplərinə dair müqavilə, protokol və razılaşma sənədlərinin imzalanması türk dövlətləri arasındakı elmi, mədəni

əməkdaşlığın səciyyəvi xüsusiyyətlərini açıqlayır və mədəni ortaqlaşmanın perspektivləri baxımından elmi konfrans, sempoziyum və tədbirlərin keçirilməsini şərtləndirir.

Türk Dünyasının mənəvi sərhədlərini müəyyənləşdirmək üçün ilk növbədə onun fiziki sərhədləri və müxtəlif türk qövmləri haqqında ardıcıl şəkildə məlumatlı olmaq vacibdir. “Türkün böyüklüyü elə bir həqiqətdir ki, onu danmaq vəgizlətmək mümkün deyil. İctimai-tarixi proseslər nəticəsində türkün coğrafiyası hissə-hissə paralanmış, bölünmüş, bölün-dükcə kiçilmişdir. Başqa türk xalqlarının da problemləri çox olmuşdur. Bəziləri dinini, bəziləri dilini itirmək təhlükəsi ilə qarşılaşmışdır. Belə olan halda bütün türk xalqları bu tarixi gəriləmənin, tənəzzülün səbəblərini birlikdə axtarmalıdır. Buproblemin həlli baxımından ən məntiqli cavabı isə Bilgə Kağa-nın “Ey türk özünə qayıt, sən özünə qayıdanda böyük olursan” düsturu verməkdir” (1, s.4). Türk xalqlarının ortaq dəyərlərinin qorunması və təbliği istiqamətində fəaliyyət göstərən siyasi-mədəni təşkilatlar və elmi mərkəzlərin proqramları xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Bu kontekstdə “Türk Dövlət Başçıların Zirvə görüşləri”, TÜRKSOY, “Türk dövlət və topluluqlarının dostluq, qardaşlıq və əməkdaşlıq qurultayları”, eləcə də Türk Akademiyası, TürkPA, Türk Mədəniyyəti və İrsi Fondu kimi qurumların fəaliyyəti ortaq türk kimliyinin möhkəmləndirilməsinə yönəlmiş mühüm təşəbbüslərdir. Sözügedən təşkilatların həyata keçirdiyi tədbirlər türk dövlətləri arasında siyasi əməkdaşlığın dərinləşdirilməsinə, iqtisadi inteqrasiyanın genişləndirilməsinə, mənəvi-mədəni irsin sistemli şəkildə araşdırılmasına və gələcək nəsillərə ötürülməsinə xidmət edir. Bununla yanaşı, ortaq türk dilinin, ədəbiyyatının, folklorunun və tarixi yaddaşının qorunması, elmi araşdırmaların beynəlxalq miqyasda yayılması və ümumtürk məkanında mədəni inteqrasiyanın təmin edilməsi bu qurumların fəaliyyət istiqamətlərinin başlıca prioritetlərini təşkil edir. Nəticə etibarilə, bu təşəbbüslər həm türk xalqları arasında mənəvi bağların möhkəmlənməsinə, həm də türkdilli dövlətlərin qlobal miqyasda nüfuzunun artmasına mühüm töhfələr verir.

Türk birliyinə nail olmağın əsas yollarından biri isə dil birliyinin təmin edilməsidir. Bu istiqamətdə dilçi alimlərin, tarixçilərin, etnoqrafların bir araya gələrək ortaq əlifba və ortaq ünsiyyət müstəvisi yaratmaları mühüm əhəmiyyət kəsb edir. “Bu gün türk xalqları arasında iqtisadi, mədəni və siyasi əlaqələr gündən-günə yüksək səviyyəyə çatır. Türk dünyasının önündə həll edilməli bir çox problemlər dayanmaqdadır. Elm, mədəniyyət, sənət, iqtisadiyyat, texnologiya və sair sahələrdə qurulacaq əməkdaşlıqlar üçün əsas şərtlərdən biri və birincisi ortaq ünsiyyət dili və ortaq əlifba məsələsidir” (2). Türk dillərinin işlənmə arealının genişlənməsinə, bütün türk dövlətləri və türk topluluqları arasındakı mədəni, sosial, iqtisadi və siyasi əməkdaşlığı artırmaq baxımından əhəmiyyətli rol oynayan ortaq türk əlifbası 09-11 sentyabr 2024-cü il tarixində Bakıda Beynəlxalq Türk Akademiyası və Türk Dil Qurumu tərəfindən təşkil olunan “Türk Dünyası Ortaq Əlifba Komissiyası”nın üçüncü iclasında qəbul olunub. 34 hərfdən ibarət olan ortaq türk əlifbasında hər bir hərfin Türk dillərində mövcud olan müxtəlif fonemləri əks etdirildiyi bildirilib (3). Yeni qəbul olunmuş bu əlifbanın istifadəsi müəyyən qədər zaman əlvida olsa da, onun istifadəsi türk dövlətlərinin rəqəmsal, təhsil, mədəni və sosial əlaqələrinin güclənməsinə töhfə verə bilər. Hazırkı proseslərin gedişi – türk dövlətləri arasında qurulan hərtərəfli əlaqələr, təşkilatlar, qurumlar, əməkdaşlıq, həmçinin ortaq türk əlifbasının qəbulu, onu deməyə imkan verir ki, yaxın zamanlarda bu məqsədə də nail olunacaq.

XXI əsrdə türk dövlətləri arasında hərtərəfli əməkdaşlığın genişlənməsinə və təkmilləşdirilməsinə xidmət etmək üçün yaradılan əsas qurum, təşkilat və verilən fərman, sərəncamlar tarixi əhəmiyyət daşıyır. Həmin tarixi hadisələrin bəzilərini və yaranma məqsədini sadalamaq yerinə düşər:

INTERNATIONAL CONFERENCE
“Global Horizons in Philology and Pedagogy: Experiences of Turkic Nations”
September 25, 2025

Qərargahı Bakıda yerləşən TÜRKPİA (Türkdilli Ölkələrin Parlament Assambleyası) 2008-ci ildə fəaliyyətə başlamışdır. İstanbul sazişi əsasında yaradılmış Assambleyanın məqsədi türkdilli ölkələrin parlament strukturları arasında əməkdaşlığın genişləndirilməsindən ibarətdir.

Əsas məqsədi türkdilli ölkələr arasında hərtərəfli əməkdaşlığa yardım etmək olan Türkdilli Dövlətlərin Əməkdaşlıq Şurası beynəlxalq hökumətlərarası təşkilatdır. 3 oktyabr 2009-cu il tarixində türkdilli ölkələrin dövlət başçılarının Naxçıvan şəhərində keçirilən Zirvə görüşündə imzalanmış Naxçıvan Sazişinə əsasən bu təşkilat yaradılmışdır. Təşkilatın təsisçi üzvləri Azərbaycan, Qazaxıstan, Qırğızıstan və Türkiyədir.

2010-cu ildə Qazaxıstanda qeydiyyatdan keçmiş Türk Akademiyası təşkilat olaraq fəaliyyətə başlamışdır. Astanada yerləşən Türk Akademiyasının yaradılması haqqında saziş 22-23 avqust 2012-ci ildə Türk Şurasının Bişkekdə keçirilən 2-ci Zirvə Görüşündə imzalanmış və Akademiyaya beynəlxalq status verilmişdir. Türk dilinin, ədəbiyyatının, mədəniyyətinin və etnoqrafiyasının tədqiqini koordinasiya və təşviq etmək məqsədilə fəaliyyət göstərən Akademiyanın əsas fəaliyyət məqsədləri türk xalqlarının mədəni və mənəvi irsinin tədqiq edilməsi, dünya sivilizasiyasının inkişafında payının artırılması, dünya ictimaiyyətinin türk xalqlarının nailiyyətləri haqqında informasiya verilməsidir.

2011-ci ildə Türk Şurasına üzv ölkələrin işgüzar dairələri və digər təşkilatları vasitəsilə türkdilli ölkələr arasında iqtisadi əməkdaşlığın dərinləşdirilməsini həyata keçirən Türk Biznes Şurası təsis edilmişdir.

22-23 avqust 2012-ci ildə Bişkek Zirvəsində Türk Mədəniyyəti və İrsi Fondunun Nizamnaməsi imzalanmışdır. Türk dünyası ilə bağlı müxtəlif tədbirlər, layihələr və proqramları maliyyələşdirmək və dəstəkləmək yolu ilə türk mədəniyyətinin və irsinin qorunmasına, tədqiqinə və təbliğinə köməklik göstərəcək olan Fondun Qərargahı Bakı şəhərində yerləşir.

2024-cü il sentyabrın 9-da Bakı şəhərində Türk Dövlətləri Təşkilatının dəstəyi ilə Türk Akademiyasının Atatürk Mədəniyyət, Dil və Tarix Ali Şurası yanında Türk Dilçilik Cəmiyyəti ilə birgə təşkil etdiyi Türk Dünyasının Ortaq Əlifba Komissiyasının üçüncü iclasında türk dövlətlərinin vahid əlifbasının 34 hərfdən ibarət olması razılaşdırılıb.

31 mart 2025-ci il tarixində Qırğızıstan, Tacikistan və Özbəkistan liderləri üç ölkənin dövlət sərhədlərinin birləşməsi qovşağı haqqında tarixi Saziş imzalayıblar. Xucənd Bəyannaməsi adlanan “Sərhəd qovşağı haqqında” Saziş və “Əbədi dostluq” haqqında bu mühüm sənədləri prezidentlər Emoməli Rəhmon, Sadır Japarov və Şavkat Mirziyoyev imzalayıblar (4). Bu sənədlər Mərkəzi Asiya dövlətləri arasında mehriban qonşuluq münasibətlərinin və qarşılıqlı anlaşmanın möhkəmlənməsini simvolizə edir. Bu saziş həm regional əməkdaşlığın, həm də mehriban qonşuluq münasibətlərinin möhkəmləndirilməsinin, infrastruktur və iqtisadi layihələrin birgə həyata keçirilməsinə, regionun turizm imkanlarının genişləndirilməsinə təkan verəcəkdir.

Çağdaş qloballaşma şəraitində türk xalqları ilə qırılmaz ədəbi-mədəni əlaqələr mövcuddur. Azərbaycanla başqa türk xalqları arasında ədəbi-mədəni əlaqələrin inkişaf səviyyəsi, bu sahədə görülən işlər, həyata keçirilən layihələr dünya gündəmində də diqqət mərkəzindədir. “Türk dövlətləri ilə əlaqələrin inkişaf etdirilməsi Azərbaycanın xarici siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biridir. Azərbaycan və türk dövlətləri arasında dərin tarixi əlaqələr mövcuddur. Xalqlarımızın ortaq mədəni kökləri, çoxəsrlik qardaşlıq münasibətləri bugünkü dövlətlərarası əlaqələrin möhkəm bünövrəsini

təşkil edir. Son 30 ildə Azərbaycan türk dövlətləri ilə həm ikitərəfli, həm çoxtərəfli formatda fəal şəkildə əməkdaşlıq edir, münasibətlər yüksələn xətt üzrə inkişaf edir. Artıq, XXI əsrin Türk əsri olacağı barədə verilən proqnozlar özünü doğruldur” (5). Azərbaycan və Özbəkistan arasında son dövrlərdə bu əlaqələrin artması türk dövlətləri arasında əlaqələrin inkişaf etdirilməsi baxımından atılan addımlara nümunə ola bilər. Digər türk dövlətləri ilə olduğu kimi, Azərbaycan və Özbəkistan arasında qarşılıqlı münasibətlərin tarixi uzaq keçmişə gedib çıxır. Özbək və Azərbaycan xalqlarını yaxın milli adət və ənənələr, ümumi dil qrupu, mədəniyyət və din birləşdirir. 23 avqust 2024-cü il tarixində Daşkənddə olarkən Cənab Prezident İlham Əliyev mətbuata bəyanatında demişdir: “Artıq qeyd etdiyim kimi, mən qardaş ölkədə tez-tez oluram. Səfərə hazırlaşarkən, onların cədvəlinə və Şavkat Miromonoviçin səfərlərinin cədvəlinə nəzər saldım və gördüm ki, bu, mənim son iki ildə beşinci səfərimdir. Şavkat Miromonoviç isə son il yarımında dörd dəfə Azərbaycanda olub. Əgər buna noyabrda COP konfransında görüşməyimizi də əlavə etsək, onda hesabı bərabərləşdiririk. Bu, ən yaxşı göstəricidir” (6). Həmin gün Azərbaycan və Özbəkistan dövlətləri arasında imzalanmış “Azərbaycan Respublikası ilə Özbəkistan Respublikası arasında müttəfiqlik münasibətləri haqqında Müqavilə” sənədi qardaş dövlətlər arasında əlaqələrin möhkəmlənməsi yolunda tarixi hadisəyə çevrildi. Bu səfərlər, habelə səfər çərçivəsində imzalanan sənədlər Azərbaycan və özbək xalqları arasında dostluğun, qardaşlığın əyani təzahürüdür.

Nəticə. XX əsrin sonlarından etibarən yaranmış yeni türk dövlətləri siyasi və iqtisadi münasibətlərlə yanaşı, mədəni inteqrasiyanın da əsasını qoymuşdur. Müstəqillikdən sonra türkdilli ölkələr arasında bərpa olunan əlaqələr milli-mənəvi dəyərlərə söykənərək təbii bir proses kimi inkişaf etmişdir. Bu inteqrasiyanın ən mühüm dayaqlarından biri elm, təhsil və mədəniyyət sahəsində məqsədyönlü proqramların həyata keçirilməsi, milli təhsil siyasətinin formalaşdırılması və türkdilli xalqlar arasında təcrübə mübadiləsinin genişləndirilməsidir.

Uzun illərdən sonra öz müstəqilliyini bərpa etmiş türk xalqları bu gün həm suverenliklərini qorumaq, həm də ümumtürk dəyərlərinə əsaslanan ortaq elmi, mədəni, iqtisadi və siyasi əməkdaşlığı gücləndirmək imkanı əldə etmişlər. Bu imkanın səmərəli dəyərləndirilməsi yalnız dövlətlərimizin gələcəyi üçün deyil, həm də bütün Türk Dünyasının inkişafı və beynəlxalq nüfuzunun artması baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Beləliklə, türkdilli dövlətlərin qarşısında duran əsas vəzifə milli kimliklərini qorumaqla yanaşı, ortaq elm və mədəniyyət məkanının formalaşdırılmasına, təhsil və texnologiya sahəsində birgə terminoloji bazanın yaradılmasına yönəlmiş fəaliyyətləri gücləndirməkdir. Bu istiqamətdə ardıcıl əməkdaşlıq həm milli maraqlara, həm də ümumtürk birliyinin gələcək inkişafına xidmət edəcəkdir.

Ədəbiyyat

1. Fərqanə Hüseynova. Müstəqillik dövründə Azərbaycan – Türkiyə əlaqələrinin kulturoloji aspektləri (elm, təhsil, mədəniyyət). Bakı, 2007.
2. <https://525.az/news/165877-turk-dunyasi-ucun-ortaq-dil-zamanin-telebi>
3. https://az.wikipedia.org/wiki/Ortaq_t%C3%BCrk_%C9%99lifbas%C4%B1
4. https://azertag.az/xeber/ozbekistan_tacikistan_ve_qirgizistan_liderleri_dovlet_serhedlerinin_birle_smesi_qovsagi_haqqinda_sened_imzalayib-3479867
5. <https://ikisahil.az/post/530414-turk-dovletleri-arasinda-elaqeler-butun-sahelerde-intensiv-xarakter-alib-kamran-bayramov>
6. <https://president.az/az/articles/view/66728>